

Формування відповідальності як професійно значущої морально-етичної цінності майбутнього вчителя фізичної культури

Роботу виконано в ІПВ АПН

У статті висвітлено проблему формування поглядів студентів щодо розуміння змісту відповідальності. З'ясовано, що цілеспрямоване формування відповідальності в студентів експериментальної групи відбулося завдяки оптимізації відповідних форм і методів виховання у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: відповідальність, знання, особистість, майбутній учитель фізичної культури, свідомість, переконання, самовиховання.

Ищук Н. Н. Формирование ответственности как профессионально значимой нравственно-этической ценности будущего учителя физической культуры. В статье освещается проблема формирования взглядов студентов относительно понимания содержания ответственности. Выявлено, что целенаправленное формирование ответственности у студентов экспериментальной группы произошло благодаря оптимизации соответствующих форм и методов воспитания в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: ответственность, знание, личность, будущий учитель физической культуры, сознательность, убеждение, самовоспитание.

Ishchuk N. N. Formation of Professional Responsibility as Significant Moral and Ethical Values of the Future Teacher of Physical Culture. The article discusses the problem of forming opinions on the students understanding of responsibility. It was found that the purposeful formation of responsibility in students of experimental group was due to optimizing the appropriate forms and methods of education in the professional training.

Key words: responsibility, personality, future teachers of physical culture, conscience, belief, self-education.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасні соціально-економічні та політичні зміни, які відбуваються в українському суспільстві, значною мірою торкаються й освітньої галузі. Вища школа сьогодні в державі чітко визначила орієнтир на входження в освітній і науковий простір Європи. У Національній доктрині розвитку освіти України XXI століття зазначено, що провідною метою виховання молоді є формування особистісних рис громадян Української держави, розвиток їхніх морально-етичних цінностей [6].

Усе очевиднішим стає той факт, що не сама сума знань, а синтез знань, умінь та професійних переконань – найважливіший показник усебічно підготовленого спеціаліста. Одним із ключових морально-етичних цінностей у формуванні особистості вчителя фізичної культури є відповідальність.

Одне з головних завдань сучасної освіти – формування й оновлення в студентській молоді системи морально-етичних цінностей, які вони реалізують у діяльності.

Проблема морально-етичних цінностей людини – одна з найважливіших у сучасній психолого-педагогічній науці. Адже все, що здійснюється в навколишньому світі, пов'язано з людською діяльністю, яка, у свою чергу, нерозривно пов'язана з питаннями усвідомлення й розумінням відповідальності.

Особливого значення сьогодні набуває проблема формування відповідальності в студентській молоді як однієї з ключових морально-етичних цінностей, зокрема у майбутніх учителів фізичної культури.

Демократичні перетворення в Україні потребують переосмислення суті відповідальності, механізмів й умов її формування.

Науковці довели, що серед важливих внутрішніх факторів, які визначають ставлення особистості до виконання своїх обов'язків, є відповідальність. Так, відомий вітчизняний педагог Н. Кузьміна зазначає: відсутність почуття обов'язку й відповідальності навіть за наявності педагогічних задатків позбавляє вчителя можливості стати професіоналом [4].

На нинішньому етапі суспільного розвитку України посилюється увага до такого суспільного феномену, як відповідальність.

Відповідальність як категорія – предмет дослідження багатьох наук: філософії, психології, етики, педагогіки, соціології та ін.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Аналіз наукових джерел свідчить, що цей суспільний феномен став предметом наукових дискусій порівняно недавно, з кінця XIX століття. А наприкінці XX століття він стає важливим психологічним чинником суспільно-політичної соціалізації.

Складність проблеми дослідження зумовлюється багатоаспектним тлумаченням поняття *відповідальність*.

Педагоги минулих століть пов'язували відповідальність із конкретними справами (М. Драгоманов), із внутрішніми моральними імперативами (Г. Ващенко), трактували як соціальну якість, яка формується на засадах чіткого фіксування обов'язків, колегіальності, залучення кожного до керівництва, установлення наочної конкретної єдності інтересів колективу й особистості (А. Макаренко); як здатність особистості формулювати обов'язки, виконувати їх, здійснювати самооцінку та контроль (В. Сухомлинський).

У філософських роботах І. Кант, В. Дробницький, Е. Фромм, В. Марков, Н. Головка й інші поняття *відповідальність* визначають як регулятор соціально-моральних відносин у суспільстві, що полягає в усвідомленні індивідом свого обов'язку перед колективом, групою, суспільством і передбачає узгодження власних дій із тими вимогами й завданнями, які виникають у зв'язку з потребами суспільного розвитку. Отже, філософи вважають суттєвим аспектом розгляду відповідальності її поєднання зі свободою прийняття рішень, вільного вибору мети, методів і прийомів їх досягнення.

Відповідальність, за В. Франклом, належить до істотних феноменів людини, котра, як і духовність та свобода, є первинною.

У педагогічній та віковій психології одним з основних аспектів вивчення проблеми відповідальності є аналіз розвитку її окремих складових у старшому підлітковому та юнацькому віці (Ю. Алексєєва, І. Булах І. Бех та ін.). Автори зазначають, що саме в юнацькому віці відбуваються важливі зрушення в становленні відповідальності особистості [2; 3].

У педагогічній літературі К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, І. Бех, О. Сухомлинська та ін.) відповідальність трактують як якість особистості, що характеризується прагненням і вміннями оцінювати свою поведінку з погляду на її доцільність або шкоди для суспільства, здатністю приймати самостійні виважені рішення й відповідати перед суспільством за їхні наслідки.

Відомий педагог минулого А. Макаренко трактував відповідальність як соціальну якість особистості, вважаючи її головним стимулом праці й ініціативи.

Особливо цінний внесок у розуміння відповідальності як моральної категорії, її ролі в становленні особистості зробив В. Сухомлинський. Він доводив, що відповідальність тісно взаємопов'язана з громадянськістю, яка, за його твердженням, є неспокойним і суворим сторожем розуму. Крім того, учений пояснював відповідальність особистості як похідну від обов'язку, совісті, вини та свободи, наголошуючи на тому, що відповідальність виявляється безпосередньо у внутрішньому прийнятті обов'язку, перетворення його на принцип свідомої доброї волі, що спирається на совість, самооцінку й самоконтроль. У роботі «Сто порад вчителю» В. Сухомлинський зазначив: «Однією з найважливіших особливостей творчості педагога є те, що об'єкт його праці – дитина – повсякчас змінюється, він завжди новий, сьогодні не той, що вчора. Наша праця – формування людини, і це покладає на нас особливу відповідальність, яку ні з чим не зіставиш» [10].

Психологи здебільшого трактують відповідальність як рису характеру. Однак відомі психологи Б. Ананьєв, С. Рубінштейн зазначають, що відповідальність проявляється не лише в характері, а й у почуттях, свідомості, світосприйнятті, різних формах поведінки [1; 8].

У психологічній науці (Г. Костюк, Л. Божович, К. Абульханова-Славська, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Б. Ананьєв, К. Роджерс, А. Маслоу, К. Платонов, В. Крутецький та ін.) відповідальність тлумачать як одну з найбільш загальних якостей, як результат інтеграції всіх психічних функцій особистості, оцінки власних чуттєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку та волі. Так, К. Роджерс вважає, що відповідальність – головна ознака сформованої особистості (феноменологічна теорія особистості).

На думку С. Рубінштейна, відповідальність – утілення істинного, найглибшого та принципового ставлення до життя, усвідомлення всіх наслідків уже скоєного й усього втраченого [8].

І. Бех вважає, що відповідальність передбачає визнання людиною єдиної активної причетності до соціального та природного світу, і це визнання є не тільки результатом оцінки особистості іншими людьми, скільки її власним переконанням, моральним принципом, підсумком усвідомлення [2].

А. Петровський відповідальність трактував як здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання й давати самооцінку здійснюваних учинків [7].

М. Савчин вважає відповідальність проявом різнопланової активності, однією з найбільш загальних властивостей особистості, яка об'єднує в собі компоненти афективно-мотиваційної, інтелектуальної та діяльнісно-поведінкової сфери людини як тілесно-душевно-духовної цілісності. На його думку, відповідальність проявляється не тільки в межах свідомості, а й усієї психіки й становить раціонально-вольовий і емоційно-переживальний процес [9].

У соціологічному аспекті (І. Кон, В. Мудрик та ін.) відповідальність пов'язують із соціалізацією особистості, набуттям нею досвіду взаємодії з іншими людьми, становленням соціального інтелекту.

На основі аналізу наукових джерел доведено, що відповідальність є інтегрованим комплексом якостей особистості, що визначають її соціальну спрямованість, зумовлюють здатність до соціальної значущої й індивідуальної діяльності відповідно до наявних морально-правових норм.

Проблема формування особистості вчителя та його професійних якостей досліджувалась у роботах О. Бодальова, В. Кан-Каліка, О. Киричука, О. Леонт'єва, В. Сластьоніна та ін.

Аналіз філософських, психологічних та педагогічних літературних джерел засвідчує, що учені-дослідники поняття *відповідальність* висвітлюють і тлумачать по-різному. Це пов'язано насамперед зі складністю й системністю самого феномену відповідальності особистості.

Мета статті – виявити рівень знань про структуру відповідальність у майбутніх учителів фізичної культури – учасників формувального експерименту.

У дослідженні взяли участь студенти інституту фізичної культури та здоров'я Волинського національного університету імені Лесі Українки. Під час констатувального етапу експерименту тестувалися 344 студенти. Формування відповідальності студентів здійснювалось у процесі експерименту, в якому взяли участь дві паралельні академічні групи: одна склала контрольну групу (35 осіб); одна – експериментальну (28 осіб). Учасники експериментальної групи були задіяні у всіх процедурах формувального експерименту, а учасники контрольної групи – лише в його психолого-педагогічній частині.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження

Мета констатувального експерименту – установити початковий рівень сформованості знань про відповідальність у майбутніх учителів фізичної культури, їх розуміння сутності педагогічної відповідальності.

На етапі констатувального експерименту ми визначили рівні сформованості відповідальності в майбутніх учителів фізичної культури, які включали потрібну суму знань. Умовно виділеним трьом рівням знань про відповідальність надано певні якісні характеристики.

Високий рівень. Студенти – майбутні вчителі фізичної культури – глибоко усвідомлюють відповідальність, а також сутність відповідальної поведінки за свої дії та моральні вчинки. Крім того, вони усвідомлюють, що відповідальність – одна з найважливіших професійних характеристик творчості вчителя фізичної культури.

Середній рівень. У майбутніх учителів фізичної культури знання про відповідальність є неповними. Студенти не можуть дати повного визначення поняття *відповідальність*. Крім того, вони недостатньо чітко усвідомлюють значення відповідальності в фізкультурно-спортивній діяльності вчителя.

Низький рівень. Студенти, зазвичай, однобоко визначають поняття *відповідальність*. У визначенні присвоюють їй протилежний, іноді абсурдний зміст або використовують для цього формальні асоціації. Крім того, вони не усвідомлюють важливості для учителя фізичної культури володіти вмінням брати на себе *відповідальність*. Інакше кажучи, студенти не можуть розкрити зміст поняття *відповідальність*.

Слід зазначити, що відповідальність передбачає усвідомлення суб'єктом соціального значення своїх функцій і дій, об'єктивну оцінку власних можливостей, здатність передбачати наслідки своєї моральної поведінки, активну життєву позицію як суб'єкта діяльності та спілкування тощо.

Відомий психолог О. Леонт'єв зазначав, що навчання, здобуті знання виховують. Цього не можна недооцінювати. Однак для того, щоб знання виховували, треба формувати ставлення до самих знань [5].

Зазначимо: аналіз результатів констатувального експерименту показав недостатній рівень сформованості відповідальності студентів – майбутніх учителів фізичної культури, а саме: показник рівня нижче середнього відповідальності студентів. Крім того, виявлено обмеженість уявлень студентів про сутність та зміст відповідальності, пасивність у здобутті ними знань про моральну відповідальність й усвідомлення ними того, що вона є однією з найважливішим професійних

характеристик учителя фізичної культури й у розвитку власної відповідальності, а це гальмує становлення особистості педагога.

Учені довели, що відповідальність як інтегральна якість особистості формується й розвивається не ізольовано, а в поєднанні з такими якостями особистості, як активність, дисциплінованість, самокритичність, наполегливість, упевненість тощо, які одночасно виступають як умова формування відповідальності та як показник її вияву.

Завдання формувального експерименту: активізувати й узагальнити теоретичні знання в студентів експериментальної групи про зміст та структуру відповідальності; розвивати адекватне розуміння ними ролі відповідальності особистості вчителя фізичної культури за здоров'я та збереження його учнів різного шкільного віку; розвинути в кожного учасника здатність усвідомлювати сутність відповідальності за наслідки своїх дій.

У процесі експериментальної роботи з виховання відповідальності студентів використано такі методи виховання: формування свідомості (етичні бесіди, переконання, диспут, особистий приклад); психолого-педагогічне консультування, щоб пробудити в студентів інтерес до самовиховання відповідальності як основи особистісного зростання і соціального самовираження; організація діяльності й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вправа, доручення).

Упродовж усієї експериментальної роботи здійснювали педагогічну діагностику як важливий чинник формування відповідальності студентів – майбутніх учителів фізичної культури; вносилися корективи з урахуванням поетапного виховання відповідальності.

Після завершення дослідницько-експериментальної роботи провели контрольний зріз, ідентичний діагностичному вивченню на констатувальному етапі експерименту.

Визначені статистичні показники кількісно і якісно характеризують рівні сформованості відповідальності студентів експериментальної та контрольної груп і зміну їх упродовж експерименту.

Таблиця 1

Зіставлення рівнів сформованості відповідальності в студентів експериментальної та контрольної груп за педагогічними зрізами, %

Зріз	Група	Рівень		
		високий	середній	низький
Початковий	Експериментальна	10,5	48,8	40,5
	Контрольна	9,9	49,2	39,0
Підсумковий	Експериментальна	29,4	36,6	34,0
	Контрольна	12,2	48,1	38,4

Із табл. 1 видно, що в експериментальній групі відбулися позитивні зміни в рівнях сформованості відповідальності. Так, кількість студентів, які мають високий рівень відповідальності, після проведення формувального експерименту збільшилася на 18,9 %, із середнім рівнем – на 12,2 %, а з низьким – зменшилася на 6,5 %. Отже, на завершальному етапі експерименту домінуючим став середній рівень сформованості відповідальності студентів – майбутніх учителів фізичної культури.

У контрольній групі було зафіксовано лише незначні позитивні зрушення в рівнях сформованості відповідальності, викликані загальним ходом навчально-виховної роботи в інституті фізичної культури та здоров'я ВНУ ім. Лесі Українки. На нашу думку, низький рівень відповідальності в респондентів контрольної групи пов'язаний із заниженою вимогливістю їх до себе, що неминує породжує зниження їх самокритичності, свободи й особистісної відповідальності.

Відзначимо, що отримані дані в експериментальній та контрольній групах початкового й підсумкового зрізів істотно відрізняються завдяки впливам педагогічних умов у експериментальній групі.

Під час дослідження з'ясовано, що цілеспрямоване формування відповідальності є невід'ємним складником педагогічного процесу й зумовлено його загальною спрямованістю й суттєво позначається на результатах усієї навчально-виховної роботи вищого фізкультурно-спортивного навчального закладу.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Результати проведеного експерименту емпірично показали, що теоретично обґрунтовані й виділені нами психолого-педагогічні умови справді сприяють розвитку відповідальності студента – майбутнього вчителя фізичної культури в процесі навчально-професійної підготовки через уключення їх до змісту його активної діяльності.

Крім того, відповідальність не є сталим утворенням, а динамічною системою, яка завдяки передумовам, індивідуальним властивостям, особистісним якостям і соціальним умовам формується.

Проведене дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми відповідальності, яка є однією з ключових морально-етичних цінностей майбутнього вчителя фізичної культури. Перспективу її дослідження вбачаємо у вивченні впливу соціальних факторів на формування відповідальності.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания /Б. Г. Ананьев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – 339 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості /І. Д. Бех : у 2 т.Т. 2. – К. : Либідь, 2003. – 342 с.
3. Булах І. С. Розвиток моральної свідомості особистості підлітка / І. С. Булах, Ю. А. Алексеева : навч. метод. посіб. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 72 с.
4. Кузьмина Н. В. Психологическая структура деятельности учителя/ Н. В. Кузьмина. – Гомель : [б. и.], 1976. – 183 с.
5. Леонтьев А. М. Деятельность. Сознание. Личность /А. М. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття // Освіта України. – 2001. – № 29. – С. 4.
7. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив /А. В. Петровский. – М. : Полииздат, 1982. – 255 с.
8. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика. – 1976. – 416 с.
9. Савчин М. В. Відповідальність: смисловий принцип мотиваційної регуляції поведінки особистості / М. В. Савчин // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 1996. – № 1. – С. 15.
10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Т. 5. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – 638 с.

Адреса для листування:
43000, Луцьк, просп. Волі, 13.
Тел. 0332715630.

Статтю подано до редколегії
12.11.2011 р.